

Artikel

HET GENOT VAN HET GROTE GELIJK

Constance De Meulder

Een psycholoog komt bij de dokter met een schedelbreuk.
De dokter zegt: ‘Maak je geen zorgen, het zit allemaal tussen je oren’.

Persoonlijke verdeeldheid

Als we lichamelijke klachten hebben, gaan we naar de dokter en verwachten we wetenschappelijk onderbouwde antwoorden op onze vragen. Met psychische klachten verwachten we hetzelfde van de psycholoog. Het lijkt evident, maar toch staan we weinig — tot niet — stil bij het cruciale verschil tussen fysieke en psychische klachten: van een beenbreuk kan je een röntgenfoto nemen en op basis hiervan een behandelingsplan opstellen, terwijl een psychische klacht niet op dezelfde manier in beeld gebracht kan worden. In mijn studies werd het duidelijk dat er geen consensus bestaat in de psychologie over beeldvorming, methodologie en over de fundamenteën van psychologische kennis.

In 2001 studeerde ik af als filosoof aan de universiteit van Gent. De promotor van mijn thesis was Johan Braeckman, een vooraanstaand lid bij SKEPP (Studiekring voor Kritische Evaluatie van Pseudowetenschap en het Paranormale) en tegenstander van de psychoanalyse. Tien jaar later studeerde ik af als klinisch psycholoog met Mattias Desmet als mijn promotor, professor aan de Vakgroep Psychoanalyse en Raadplegingspsychologie van de Universiteit Gent en winnaar van de Skeptische Put in 2020, een prijs uitgereikt door SKEPP “voor wie zich uitzonderlijk onkritisch heeft opgesteld en de popularisering van kennis en wetenschap totaal verkeerd heeft begrepen”. Er heerst binnen de universiteit van Gent, en ook internationaal, een tweespalt tussen de empirische psychologie en de psychoanalyse. Ik verwijs met ‘empirische psychologie’ naar psychologische theorieën die gebaseerd zijn op een logisch positivistische wijsgerige attitude en die menselijke gedragingen en mentale processen beschrijven op basis van objectieve observatie en de experimentele methode. De psychoanalyse verwijst in dit artikel in de eerste plaats naar de lacaniaanse theorie. Deze theorie is gebaseerd — zoals ik zal verduidelijken — op een dialectische wijsgerige attitude waarin menselijke gedragingen en mentale processen worden beschreven op basis van het particuliere narratief. De twee strekkingen — psychoanalyse en empirische wetenschap — worden in dit stuk

respectievelijk belichaamd door Mattias Desmet en door leden van SKEPP. Laat het duidelijk zijn dat Desmet niet ‘de psychoanalyse’ vertegenwoordigt en SKEPP niet ‘de empirie’. Ik neem hun standpunten eerder als actuele illustraties van een debat dat dikwijls weinig nuance vertoont.

Beide strekkingen zijn overtuigd van hun grote gelijk en hebben de neiging elkaar te kleineren en te beschuldigen van naïeve idiotie. Voor veel empiristen is Lacan een frauduleuze, waanzinnige charlatan die obscurantistische onzin verkoopt.¹ Lacan, op zijn beurt, verwijt de empirische logico-positivistische school ervan ons om de oren te slaan met de meest geesteloze [*insipide*] en onbeduidende [*médiocre*] antifilosofische beschouwingen.²

Deze tweespalt wordt ook geïllustreerd door de reacties op de attitude van Desmet inzake de coronacrisis en zijn kritiek op de empirische wetenschappen, neergeschreven in het boek *De psychologie van totalitarisme*. Desmet wordt bespot als iemand die ‘slappe onzin’ verkoopt,³ iemand die niets zinvol toevoegt aan discussies omtrent corona,⁴ en krijgt online de bijnaam ‘Messias De Smid’⁵ omdat hij zich zou gedragen als een manipulatiesmedende sekteleider. Als kers op de taart is er het satirische stuk van Joël De Ceulaer in De Morgen naar aanleiding van Desmets boek, waar met boosaardig plezier staat geschreven: “Als je de psychoanalyse doceert — niet als historisch curiosum, maar als heuse therapievorm, zoals aan de UGent — dan kun je evengoed aan de faculteit sterrenkunde studenten leren hoe je een horoscoop trekt, of oncologen laten doceren hoe je darmkanker behandelt middels eenvoudige handoplegging en een dagelijks lavement met kruidenthee”.⁶

De verdeeldheid die ik zelf ondervond bij het afstuderen was acuut. Bij het opstarten van een eigen praktijk als klinisch psycholoog moest ik kleur bekennen: koos ik — grofweg gesteld — voor de empirische psychologie, gegrond op ‘evidencebased’ theorieën⁷ of voor de psychoanalyse, gegrond op de werken van Freud en Lacan?⁸ De vraag waar ik dus een antwoord op zocht was: Wie is hier de naïeve idioot? Of anders geformuleerd, om niet in dezelfde genotvolle polemiek te verzanden: Wat ligt aan de basis van deze tweespalt? Ik kwam tot de conclusie dat een antwoord gevonden kon worden in de verhouding tot *waarheid*. Met andere woorden, er is onenigheid over hoe we tot een *oordeel* komen over de zin en onzin van stellingen over de menselijke psyche.

De empirische psychologie

Hoe de empirische psychologie tot oordelen over de psyche komt, is gekend: door middel van inductie. Het te bestuderen fenomeen wordt waargenomen, men formuleert een hypothese over de werkelijkheid, die wordt met behulp van experimenten getest en vervolgens geverifieerd of gefalsificeerd. Dit lijkt een redelijke aanpak. Om na te gaan of een idee, bijvoorbeeld wat de beste

behandeling is voor een paniekstoornis, overeenstemt met de werkelijkheid, moeten we experimenten uitvoeren om dit idee te bevestigen of te weerleggen. Op basis van wetenschappelijk onderzoek tracht men stoornissen eerst te definiëren, om vervolgens de optimale behandeling te bepalen. Concreet worden deze besluiten vastgelegd in de DSM (*The Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*), het standaardwerk waarmee de psycholoog verondersteld wordt te werken. Zonder zulke gestandaardiseerde diagnoses en daaraan gekoppelde therapieën zou elke psycholoog individueel en ongefundeerd moeten beslissen welke behandeling toe te passen.

De empirische psychologie is doorgaans gebaseerd op een mechanistische attitude, wat inhoudt dat mentale processen kunnen worden begrepen en uitgelegd in termen van fysische en fysiologische processen in de hersenen en het zenuwstelsel. De geest kan gezien worden als een systeem waarvan de onderliggende mechanismes kunnen worden onderzocht. Gevoelens van angst, depressie of zelfs liefde kunnen begrepen worden als gevolgen van fysiologische processen. Gevoelens en gedachten worden opgevat als psychische bijverschijnselen van het fysische. De empirische psychologie is gegrond in het positivisme, het filosofische standpunt dat alleen de empirische wetenschappen geldige kennis kunnen opleveren. Binnen deze redenering is de psychoanalyse louter een pseudowetenschap omdat ze haar stellingen niet staaft via de empirische wetenschappelijke methodes en dus evenveel aanspraak maakt op waarheid als bijvoorbeeld handoplegging, astrologie en homeopathie. Psychoanalytische theorieën als die van het onbewuste of het oedipuscomplex zijn empirisch te verifiëren noch falsifiëren en behoren dus tot het rijk der fabels. Vanuit die optiek is de psychoanalyticus een (al dan niet malafide) charlatan.

De psychoanalyse

Hoe de psychoanalyse tot een oordeel over de psyche komt, is minder bekend. Daarom zocht ik antwoorden bij Lacan en Sartre, die beiden in de jaren 50 — onafhankelijk van elkaar — de positivistische psychologie bekritiseren en op zoek gaan naar de filosofische grondslagen voor een psychoanalytische theorie. Via deze denkers en hun gemeenschappelijke inspiratiebronnen — in het bijzonder Hegel, Husserl en Heidegger — werd duidelijk dat de positivistische psychologen dikwijls hetzelfde wordt verweten als wat hun wordt toegedicht: dat hun aanspraken op waarheid niet gevalideerd kunnen worden. De positivistische psycholoog wordt verweten naïef te zijn omdat de empirische methodes niet adequaat zijn om de menselijke psyche te bestuderen.

Er zou vooreerst sprake zijn van een ontologische denkfout: psychische fenomenen (gedachten, gevoelens, verbeelding) worden verward met fysische objecten (het weer, het lichaam van vlees en bloed, de sterren) terwijl ze in wezen een andere zijnsmodus hebben. Een (ver)beeld(ing) van een ding bijvoorbeeld is

in essentie *niet* dat ding, het bestaat op een andere manier. Een intern beeld van een object is principieel ongrijpbaar, particulier en *verwijst* naar een object, terwijl een materieel object kan worden geobserveerd en gemanipuleerd. Het ding verwijst niet, het is waarnaar verwezen wordt. De pogingen om van de psyche een object te maken schieten tekort (zie bijvoorbeeld het boek van Dick Swaab, *Wij zijn ons brein*) omdat de psyche *zich verhoudt tegenover* het object en er niet mee samenvalt. Er is namelijk altijd *iemand* (een subject) die zegt dat zij haar brein (een object) is, die haar psyche reduceert tot een ding. Kortom, de psyche is geen ding, de psyche is een verhouding tot het ding.

Dit ontologisch onderscheid zou belangrijke epistemologische gevolgen hebben: wat geldt voor het onderzoeken van fysieke objecten zou niet zomaar gelden voor het onderzoeken van psychische objecten. De empirische methodes vereisen dat variabelen stabiel blijven over verschillende experimenten heen, wat niet mogelijk is in de klinische setting. Je kan bijvoorbeeld niet met hetzelfde subject twee verschillende therapieën doorlopen om dan de meest effectieve te kiezen, want na de eerste therapie is het subject veranderd. Met andere woorden, we kunnen de waarheid van de psyche niet achterhalen met dezelfde methodes als die waarmee we de waarheid over objecten in de wereld zoeken. Toegepast op angst betekent dit dat psychisch angstige, betekenisvolle gedachten niet verward mogen worden met fysieke symptomen zoals bijvoorbeeld hartslagverhoging. Dat er een correlatie kan worden aangetoond tussen angstige gedachten en hartslag bewijst geenszins causaliteit, laat staan equivalentie. Angst is voor de psychoanalyticus in essentie een betekenisfenomeen dat met taal kan benaderd worden maar niet meetbaar is zoals een ding. Angst is onmiddellijk betekenisvol terwijl een verhoogde hartslag alleen betekenis krijgt via een menselijke interpretatie. Wanneer bijvoorbeeld de lichamelijke fenomenen die gepaard gaan met angst verdwijnen door medicatie, betekent dit nog niet dat de angstige gedachten zelf verdwenen zijn. De nadruk ligt dus voor de psychoanalyticus op de symbolische betekenis van de angst die enkel kan achterhaald worden via het spreken.

Het reïficeren (tot object maken) van het psychische zou ook aanleiding geven tot een veel voorkomende causaliteitsomkering waar de *beschrijving* van een psychische stoornis in termen van gedragskenmerken als een *oorzaak* wordt opgevat van de stoornis. De diagnose van ‘autisme’ wordt bijvoorbeeld vastgesteld wanneer een persoon bepaalde gedragingen vertoont zoals vastgelegd in de DSM (zij krijgt de diagnose van autisme omdat ze die cluster van gedragingen vertoont); vervolgens worden de gedragskenmerken verklaard door de diagnose (zij gedraagt zich zo omdat ze autisme *heeft*). De stoornis wordt gezien als een soort object dat men kan *hebben* en wordt verondersteld veroorzaakt te worden door lichamelijke factoren. Door het stellen van een diagnose ‘begrijpen’ we echter nog niet de oorzaken van het gedrag op basis waarvan de diagnose gesteld is. Een andere illustratie van een causaliteitsomkering door de reïficatie van het psychische wordt duidelijk

wanneer we zouden stellen dat een tekort aan serotonine de *oorzaak* is van depressie. Het is niet omdat serotonine een positief effect kan hebben op het verzachten van de symptomen van depressie, dat het tekort aan serotonine de oorzaak was van neerslachtigheid. De psychoanalyse benadrukt dat begrijpen steeds een symbolische act is en legt de nadruk op de symbolische betekenissen achter de symptomen en op het concrete verhaal dat achter de klachten schuilgaat.

Voor de psychoanalyse kunnen bewustzijnsprocessen niet rechtstreeks geobserveerd worden, zelfs niet door het individu zelf. Onze opvattingen en gedragingen zijn gedetermineerd door onbewuste processen die enkel via het spreken kunnen worden benaderd. Wanneer ik bijvoorbeeld bloos na een verspreking, ervaar ik heel direct dat er uiterst persoonlijke en subjectieve betekenissen achter dit blozen schuilgaan. Hoeveel men ook zou weten over de fysiologische processen die gepaard gaan met blozen, de concrete betekenis kan enkel begrepen worden door de analyse van het symptoom in relatie tot de ander. Dit is waarom voor de psychoanalyse het concrete, in essentie talige, subject in zijn verhouding tot de ander centraal staat. Volgens de psychoanalyse zijn we ons meestal niet bewust van onze eigen drijfveren die bovendien doorgaans niet rationeel zijn. Zelfs ‘geluk’ betekent niet voor iedereen hetzelfde en mensen nemen dikwijls beslissingen waarvan ze weten dat ze er niet bepaald gelukkiger van worden. Zelfs het verlangen tot overleven is niet voor elke mens de eerste prioriteit; de geschiedenis toont dat we zelfs bereid zijn te sterven voor symbolische doelen, zoals voor het vaderland of voor de liefde. In plaats van het irrationele en verdeelde verlangen te herleiden tot het pathologische, wordt het als de *condition humaine* beschouwd. De klinische praktijk toont volgens Lacan dat we complexe, irrationele wezens zijn met verdeelde verlangens die niet in experimenten te vangen zijn. Voor de psychoanalyticus zijn symptomen van angst en depressie niet los te koppelen van ethische vragen en verlangens die *principiëel* niet gestandaardiseerd kunnen worden.

Het meetbare versus het onmeetbare

We kunnen dus stellen dat de empirische psychologie de nadruk legt op het meetbare en dat de psychoanalyse de nadruk legt op het onmeetbare met betrekking tot de psyche. De empirische psychologie zoekt een algemene objectieve, rationele kijk op de psyche, terwijl de psychoanalyticus zich in de eerste plaats op het particuliere en het irrationele van de mens richt. Kiezen waar de nadruk op wordt gelegd, heeft verregaande gevolgen in de praktijk. Dit werd zeer duidelijk tijdens de coronacrisis waar deze perspectiefkeuze consequenties had van levensbelang en bepalend was voor een belangrijk schisma in de maatschappij. Voor wie inzake het virus de nadruk legt op het meetbare, verwijst ‘het virus’ in de eerste plaats naar een stuk organisch materiaal. De angst die gepaard gaat met de crisis is dan een rechtstreeks gevolg van een materiële

dreiging en is zelfs nuttig als katalysator om de maatregelen te volgen om het virus te bestrijden. Als men deze redenering doortrekt, beleefde de mens zelfs te weinig angst voor COVID-19, zoals Bram Vervliet, hoofddocent psychologie aan de KU Leuven en verbonden aan het Laboratorium voor Biologische Psychologie, beargumenteert.⁹ Vervliet stelt dat als mensen meer angst hadden ervaren, ze eerder geneigd waren geweest om zich aan de maatregelen te houden en zich te laten vaccineren. Hij gaat ervan uit dat angst een rationele reactie is op een dreiging en dus “in de meeste gevallen terecht is”. Vervliet is zeker van zijn stuk: “We weten heel precies welke omstandigheden angst en vrees uitlokken en hoe ze te meten. Sterker nog: we weten welke hersengebieden verantwoordelijk zijn voor angst en vrees (de bed nucleus van de stria terminales voor angst en de amygdala voor vrees).” Voor Vervliet is angst “niet mysterieuzer dan honger of dorst”; neem dus de dreiging weg en de angst klaart op.

In tegenstelling tot Vervliet, legt Desmet inzake de coronacrisis de nadruk niet op het materiële en het meetbare maar op het symbolische. Desmet gaat in tegen de mechanistische wetenschap die de mens reduceert tot een biologisch organisme, omdat de biologie maar één blik vertegenwoordigt vanwaaruit we de mens kunnen benaderen.¹⁰ Voor Desmet is de coronacrisis “in de eerste plaats een psychologische crisis – een massieve doorbraak van angst in de maatschappij”¹¹ en moet er dus “niet in de eerste plaats een materiële barrière tegen een virus opgeworpen worden, maar wel een symbolische barrière tegen de angst”¹². Bovendien verwijzen woorden zoals ‘angst’ en ‘virus’ volgens Desmet niet voor iedereen naar dezelfde fenomenen. De ideologie van waaruit men deze fenomenen interpreteert, zal bepalend zijn voor het begrip ervan. Angst heeft bijvoorbeeld een andere betekenis wanneer hij wordt benaderd vanuit een medisch, dan wel vanuit een cultureel perspectief. Cultureel beschouwd kan angst bijvoorbeeld zelfs een positieve betekenis hebben: we lezen thrillers, gaan op avontuur en zoeken angst op in pretparken. Ook inzake de coronacrisis zal het virus een andere betekenis hebben naargelang de bril waardoor men kijkt, zij het een economische, medische, psychologische of sociologische bril. Desmet beargumenteert dat het mechanistische discours niet de beslissende stem mag hebben betreffende de betekenis die we geven aan ‘het virus’, niettegenstaande dat dit discours het huidige dominante discours is in onze maatschappij.

Objectieve observatie — als in gespeend van subjectieve intenties en affect — bestaat niet voor de psychoanalyticus, en al zeker niet als het over de menselijke psyche gaat. Waar voor de empirie objectieve cijfers, gebaseerd op metingen, de grond zijn van psychologische theorieën, stelt de psychoanalyse dat cijfers op zich niets betekenen, dat deze steeds talig geïnterpreteerd moeten worden door subjecten die vanuit een bepaald perspectief naar die cijfers kijken. Deze blik is steeds gedetermineerd door onbewuste, particuliere verlangens en ideologieën. De mens wordt dus in de psychoanalyse niet in de eerste plaats begrepen als een lichaam van vlees en bloed maar als een verlangend betekeniswezen.

Desmet wijst in zijn boek *De Psychologie van het totalitarisme* op de gevolgen van een mechanistische ideologie waarvoor ‘meten en becijferen’ het fundament is van haar manier van kennen.¹³ De mechanistische wetenschap negeert dat niet alles meetbaar is en erkent zijn eigen limieten niet. De psyche is in wezen een te complex en chaotisch fenomeen om via mechanische wetten te doorgronden. Desmet beschrijft het credo van het mechanistische materialisme als volgt:

“Binnen een dergelijk mensbeeld wordt het volledige register van de menselijke subjectiviteit een onbetekenend bijproduct van mechanistische processen. De mens beseft het misschien niet, maar zijn menselijkheid doet er eigenlijk niet toe, ze is niets wezenlijks. Zijn hele bestaan, zijn verlangen en zijn begeren, zijn romantische verzuchtingen en zijn oppervlakkigste behoeften, zijn vreugde en zijn verdriet, zijn twijfel en zijn keuzes, zijn woede en onredelijkheid, zijn plezier en zijn lijden, zijn diepste afkeer en zijn meest verheven esthetische appreciaties, kortom de hele dramatiek van zijn bestaan, valt uiteindelijk te herleiden tot elementaire deeltjes die volgens de wetmatigheden van de mechanica op elkaar inwerken”.¹⁴

De weg van de dialectiek

In plaats van eenzijdig de nadruk te leggen op het materiële of op het symbolische, kies ik in mijn eigen praktijk voor een derde weg: een dialectische attitude. Deze attitude houdt in dat waarheid nooit als absoluut wordt opgevat maar steeds in beweging is en wordt gevormd door de interactie van tegengestelde perspectieven. Deze attitude erkent dat meerdere perspectieven kunnen bijdragen tot het begrijpen van de menselijke geest maar dat geen enkel perspectief definitief zal zijn. Het laat een kanteling toe tussen de extremen en laat dus ruimte voor twijfel.

Echter, beweren de psychoanalyticus en de ‘empiricus’ niet eveneens dat zij twijfel hoog in het vaandel dragen? Voor de empiricus is een stelling steeds een hypothese die door voortschrijdend inzicht kan worden verbeterd of omver kan worden geworpen. Er zijn betere en slechtere hypothesen, maar zelfs de betere hypothesen zijn nooit definitief en zijn dus voor twijfel vatbaar. De empiricus of empirica beweert dus dat zij — in tegenstelling tot psychoanalytici zoals Desmet — niet gelooft de waarheid in pacht te hebben, en juist sceptisch staat tegenover elke vaste overtuiging. De psychoanalyticus/a beweert echter hetzelfde. Ook zij waarschuwt voor het aannemen van vaste, gefixeerde waarheden, wat bijvoorbeeld blijkt uit Lacans bekende oproep: “*Gardez-vous de comprendre!*”. Net omdat alles tot het symbolische terug te brengen is, wordt elke vraag naar waarheid bepaald door de positie van waaruit men de vraag stelt en is het antwoord dus evenmin ooit definitief.

Ik betoog echter dat de twijfel bij zowel fanatieke sceptici als fanatieke psychoanalytici rust op een onderliggende zekerheid. Ook al is voor empirische

psychologen elke waarheid over de psyche provisioneel, dát de menselijke psyche — in principe en uitsluitend — kan worden bestudeerd met de empirische methodes — en dus begrepen kan worden in termen van fysiologische processen — is zeker. Individuele hypothesen en theorieën kunnen inderdaad veranderen doorheen de tijd wanneer nieuw bewijsmateriaal opduikt, maar het onderliggende geloof dat men enkel kennis kan vergaren op basis van meetbaar en verifieerbaar materiaal ligt vast. Desmet trekt de twijfel echter nog verder door dan de fanatieke scepticus en stelt ook deze credo's in twijfel, wetende dat hij zich daarmee haast vrijwillig dwaas of gek verklaart.¹⁵ Echter, Desmet blijft naar mijn mening niet trouw aan zijn eigen uitgangspunt van radicale twijfel wanneer hij stellig beweert dat de massa gehypnotiseerd en niet in staat is om kritisch te denken. Hij insinueert dat hij 'wakker' is, dat hij zin van onzin kan onderscheiden, in tegenstelling tot de massa die slaafs een mechanistische ideologie volgt. Bovendien is zijn alternatief antwoord op "wat de kern van onze existentie als mens uitmaakt", hoewel poëtisch, nietszeggend:

“Letterlijk: in de mate waarin men zich kan verbinden met wat zich buiten zichzelf bevindt, overstijgt men de eigen grenzen en wordt de eigen ervaringswereld verruimd naar een existentie die zich in tijd en ruimte eindeloos uitstrekt. De resonantie met het grotere zorgt dat men participeert in de tijdloosheid van het universum, dat men trilt als een riet in de eeuwige lucht van het leven”.¹⁶

In de dialectische attitude die ik voorsta, wordt de mens als paradox begrepen: als tegelijkertijd (meetbaar) object en (onmeetbare) verhouding tot het object. Ik stel dat wanneer de vraag meetbare aspecten van de mens betreft, de (immer voorlopige) antwoorden kunnen worden gezocht door middel van empirische wetenschappelijke methodes. Omdat het medische onderzoek objecten betreft (botten, cellen, hormonen), zijn de meetmethodes, niettegenstaande hun tekortkomingen, hier wel degelijk van kracht. Wanneer de vraag niet-meetbare aspecten betreft van de mens, moeten andere methodes worden gebruikt en heeft de psychoanalyse vruchtbare metaforen en werkwijzen ontwikkeld. In de praktijk betekent de dialectische attitude voor mij dat ik de krachten en de limieten van beide perspectieven erken.

Krachten en limieten

De kracht van de empirische psychologie en de psychiatrie ligt mijns inziens in de eerste plaats in de bevindingen van de effecten van het lichaam op de geest. Zo is er vooruitgang in de kwaliteit en efficiëntie van geneesmiddelen zoals antidepressiva, angstremmers en antipsychotica. Naast medicatie zijn er ook therapieën ontwikkeld die een belangrijke rol kunnen spelen bij bijvoorbeeld angstvermindering en traumaverwerking, zoals ademhalingstechnieken en *exposure therapy*. Daarnaast kan het standaardiseren van de beschrijving van

stoornissen de communicatie tussen hulpverleners bevorderen, kan er gericht ondersteuning worden geboden en kan er meer begrip en tolerantie ontstaan voor psychisch kwetsbare mensen in de maatschappij.

Er zijn echter ook gevaren wanneer men eenzijdig oog heeft voor het meetbare. In de eerste plaats kan dit leiden tot het behandelen van de mens als *louter* object, tot overmedicalisering en overdiagnostisering. Ik hoor vaak verhalen van mensen die zich niet gehoord wisten door de psychiater die al te snel medicatie voorschreef, of door de psycholoog die zich strikt hield aan een protocol, zonder voldoende ruimte te maken voor het particuliere. Ik hoor ook verhalen van mensen die ongevraagd — en soms al op heel jonge leeftijd — een diagnose krijgen opgeplakt (borderline, autisme, psychose) en zich gereduceerd voelen tot die stempel. Het gevaar bestaat erin dat DSM-diagnoses niet worden gezien voor wat ze zijn, namelijk beschrijvingen van gedragingen, maar dat ze worden opgevat als verklarend en als basis dienen voor een protocollaire therapie. Dat de empirische methodes in dezen tekortschieten wordt zelfs bevestigd door de Belgische Hoge Gezondheidsraad die erkent dat de DSM niet toereikend is. Het advies luidt: “Op klinisch vlak geven de classificaties geen beeld van de symptomen, de zorgbehoeften en de prognose, omdat ze meestal onvoldoende valide, betrouwbaar en voorspellend zijn.”¹⁷ De psychologie kampt voorts met een replicatiecrisis: veel psychologische onderzoeken blijken niet repliceerbaar.

Een belangrijk risico van een focus op cijfers is dat het economische en algemene belang voorrang krijgt op het psychologische en particuliere belang. Bij empirisch onderzoek naar de meest efficiënte therapievorm voor burn-out, zal de mate van succes bijvoorbeeld gemeten worden aan de hand van de snelheid waarmee mensen terug aan het werk kunnen. De maatschappelijke context en de particuliere belangen kunnen dan onderbelicht blijven. Nog een gevaar van het benadrukken van het observeerbare en meetbare in de psychologie is dat wat niet gemeten kan worden, dikwijls verondersteld wordt niet te bestaan. Zo wordt bijvoorbeeld nog steeds het bestaan van het premenstrueel syndroom in vraag gesteld, terwijl het door ontelbaar veel vrouwen maandelijks aan den lijve wordt ondervonden.

Ook het eenzijdig benadrukken van het symbolische houdt echter sterktes en kwetsbaarheden in. Een kracht van de psychoanalyse ligt bijvoorbeeld in de bevindingen van de helende effecten van de taal op het lichaam; hoe spreken en gehoord worden verlichting kan bieden. Freud was een van de eersten die in de psychologie de nadruk verlegde van medische beeldvorming naar het spreken en het particuliere verhaal van de patiënt. Psychoanalyse is een dialectisch proces waar de intersubjectiviteit centraal staat en de mens als subject wordt gehoord en erkend. Juist het in twijfel trekken van elke vaste waarheid — zelfs die van het gewenste doel van de therapie — maakt niet oordelend luisteren mogelijk. De focus ligt niet op snelheid en efficiëntie maar op de kracht van spreken en op de fundamentele verdeeldheid van de mens. Men zal bijvoorbeeld eerder de betekenis van angst onderzoeken, in plaats van zich af te vragen hoe angst zo snel

en efficiënt mogelijk kan worden geëlimineerd. Of inzake gender, zal de nadruk eerder liggen op wat het voor die particuliere persoon *betekent* om vrouw te zijn dan op de lichamelijke aspecten van het vrouwelijke. Voor de psychoanalyticus staat het (verdeelde) verlangen van het particuliere subject voorop. Via het vrij associatieve spreken en het analyseren van dromen, komen we die verlangens op het spoor, verlangens die gemeten noch gestandaardiseerd kunnen worden.

Echter, de eenzijdige nadruk op het symbolische kan ook problematische consequenties hebben. Wanneer bijvoorbeeld *alle* lichamelijke symptomen (zoals bijvoorbeeld zelfs een tumor of een miskraam) symbolisch worden geïnterpreteerd, kan dit leiden tot het veronachtzamen van de nodige medische zorg of tot het misplaatst culpabiliseren (bijvoorbeeld wanneer een miskraam wordt geïnterpreteerd als het onbewuste verlangen om de vrucht te verliezen). Eveneens bestaat het gevaar dat wanneer men geen gestandaardiseerde methodes heeft om theorieën te verifiëren dat therapeuten hun eigen particuliere ervaringen projecteren of in een algemene theorie gieten: denk aan ijskastmoeders, penisnijd of massahypnose.

Een ander mogelijk risico van het eenzijdig benadrukken van het symbolische is dat *alle* kennis verdacht dreigt te worden omdat de onderliggende ideologie nooit met zekerheid kan worden vastgesteld. Dit kan er bijvoorbeeld toe leiden dat de psychoanalyticus geen enkele interventie doet om ideologische neutraliteit te garanderen, wat nefaste gevolgen kan hebben: eindeloze herhaling bij de analysant, angstinductie en vroegtijdig stopzetten van de therapie. Daarnaast wordt ook elk wetenschappelijk onderzoek verdacht omdat de achterliggende ideologie en intenties mogelijk niet onschuldig zijn. We kunnen bijvoorbeeld nooit met zekerheid stellen wat de ware beweegredenen zijn van onderzoekers of politici die vaccins aanprijzen. Wanneer bij onderzoek bijvoorbeeld een economisch belang meespeelt, kunnen de gevolgtrekkingen van de studie of de interpretatie van de cijfers daaraan onderhevig zijn. Het doorslaan naar de symbolische kant van de dialectische tegenstelling stimuleert dus een paranoïde houding tegenover empirische kennis. De stap naar complottheorieën is dan klein en weerlegging (door middel van het meetbare en observeerbare) is vrijwel onmogelijk (zie Holocaustontkenners, flat-earth-aanhangers en antivaxers). Het is dan ook niet verrassend dat Desmets theorieën enthousiast worden onthaald door complotdenkers zoals Alex Jones, een Amerikaanse radiopresentator die zelfs suggereerde dat de schietpartij op de Sandy Hook-school in 2012 in scène was gezet door de antiwapenlobby.

Een kwetsbaarheid van de psychoanalyse is ook dat het als theorie en als praktijkvorm niet eenduidig omljnd is. Door de nadruk te leggen op het particuliere zal ‘de psychoanalyse’ voor iedereen een (deels) andere betekenis hebben, wat verklaart dat er binnen het vakgebied veel onenigheid is. Niet enkel ‘de psychoanalyse’ is onduidelijk omljnd, dit geldt eveneens voor psychoanalytische begrippen zoals ‘het onbewuste’, ‘dwangneurose’ of ‘hysterie’. De positieve keerzijde daarvan is dan weer dat zelfs de invulling van

deze begrippen telkens weer in vraag kan worden gesteld en dat ze niet worden gereïficeerd. Psychoanalytische begrippen zijn metaforen die constructief kunnen zijn in de praktijk maar die niet als vaste diagnoses worden gehanteerd.

Ik kies ervoor om vertrouwen te stellen in het gedeelde discours van de empirische wetenschappen wanneer de vraag het materiële betreft, wetende dat er risico's mee gemoeid zijn. In mijn praktijk zal ik wijzen op de krachten en limieten van medicatie, verwijzen naar de arts indien er lichamelijke klachten zijn en zal ik wijzen op de invloed van het lichaam op de geest. Met betrekking tot het niet-meetbare kies ik om de nadruk te leggen op het symbolische en op het particuliere narratief. Zo laat ik ruimte voor wat afwijkt van de standaard, voor liefde, humor, connectie, het irrationele, de herhaling, onzin, het belang van identiteit, ethische vragen, et cetera. Wanneer het gaat over een beenbreuk (meetbare) of liefdesverdriet (niet-meetbare) is voor mij de keuze van perspectief evident maar in veel gevallen komen mensen in de praktijk met symptomen die op het snijvlak liggen van het lichamelijke en het psychische (depressie, angst, pijn, etc.) en is een keuze niet vanzelfsprekend. Ik tracht beide attitudes en methodologieën te incorporeren, zonder te vervallen in extremen. Deze houding erkent dat er geen enkele finale verantwoording is voor het kader van waaruit men werkt, dat er geen 'juist' of 'optimaal' evenwicht te vinden is in de praktijk. Men moet steeds kiezen vanuit welk perspectief men de ander tegemoet treedt. Dat er geen zekere, finale antwoorden bestaan is geen gemakkelijke pil om te slikken. We willen zekerheden, we willen duidelijke antwoorden, des te meer wanneer we ons radeloos voelen. We willen een antwoord van de expert: Welke behandeling is de meest effectieve voor mij?

Mauvaise foi en kritisch denken

Met Sartre stel ik dat elke gefixeerde waarheid blijkt geeft van *mauvaise foi*, wat hij definieert als een manier van denken die "ne conserve pas les normes et les critères de la vérité, comme ils sont acceptés par la pensée critique de bonne foi".¹⁸ Volgens deze theorie kantelen we tussen de polen van facticiteit en transcendentie om ons gedrag en onze keuzes goed te praten. Een vrouw kan bijvoorbeeld een attitude van *mauvaise foi* vertonen wanneer ze enerzijds agressief gedrag goedpraat tijdens het premenstrueel syndroom door de verantwoordelijkheid bij haar hormonen te leggen ('ik heb PMS, ik weet niet wat ik doe') en anderzijds boos is op haar partner wanneer deze haar 'irrationele argumenten' wijt aan haar hormonen ('ik weet precies wat ik zeg, reduceer me niet tot mijn hormonale schommelingen'). Dit voorbeeld wijst op het paradoxale van de mens, want beide houdingen zijn leugenachtig: beweren dat hormonen niet determinerend zijn in ons gedrag én bevestigen dat hormonen determinerend zijn.

Ik ga in tegen de *mauvaise foi* van SKEPP die de psychoanalyse, homeopathie en handoplegging over dezelfde kam scheren. Er zijn wel degelijk

cruciale verschillen. Ten eerste betreft homeopathie in de eerste plaats het lichaam en kunnen haar stellingen empirisch worden onderzocht en gefalsificeerd. Ook de Lacaniaanse psychoanalyse en handoplegging gelijkstellen is bedrieglijk. Lacan probeerde een psychologische theorie te funderen op een radicale subjecttheorie, op een rijke filosofische geschiedenis en op de moderne taalfilosofie, terwijl handoplegging zich beroept op het paranormale. Het is te gemakkelijk om Lacan als een obscure kwakzalver weg te zetten, al te vaak door mensen die zijn discours niet of beperkt gelezen hebben. De oppervlakkige kritiek is dikwijls afkomstig van leken die zelf niet in de praktijk staan, nooit de kracht van spreken hebben ervaren in tijden van uitzichtloosheid en die niet zelf geconfronteerd worden met radeloze mensen die op zoek zijn naar antwoorden op existentiële vragen waar de empirie geen antwoorden op heeft.

Ik ga ook in tegen de *mauvaise foi* van Desmet die, door niet het verschil te maken tussen de kracht van de empirie inzake het meetbare en het niet-meetbare, de deur wijd open zet voor complotdenkers die hun waanzinnige opvattingen bevestigd lijken te zien. Door selectief te verwijzen naar afwijkende empirische onderzoeken en zijn ideeën te verkondigen op extreemrechtse mediakanalen versterkt hij dit effect alleen maar.

Ik ga echter in de eerste plaats in tegen de bitse toon van het debat en de manier waarop Desmet als een charlatan wordt bestempeld, terwijl hij de moed heeft om tegen het heersende discours in te gaan. Desmet is bij uitstek de professor die in mijn opleiding onvermoeibaar openstond voor kritische vragen en die me het vertrouwen gaf om mensen vrij te laten spreken *ondanks* de twijfel — omdat als de twijfel zou verlammen, we de ander het zwijgen opleggen. Van Braeckman leerde ik om elk meesterdiscours kritisch in vraag te stellen. Ik leerde dat het verlaten van een vastgeroest paradigma bevrijdend kan werken, ondanks de angst die ermee gepaard gaat. Ik volg Ignaas Devisch, professor in filosofie, medische filosofie en ethiek, die in *De Standaard* schreef:

“Wat Desmet vertelt en doet, brengt me in verwarring, maar mijn collega wegzetten als een wappie of zijn academische discipline afbranden – zoals de afgelopen dagen meermaals in andere kranten gebeurde – brengt geen zoden aan de dijk. Het levert zijn critici vooral makkelijke winst op: door hem te ridiculiseren, positioneren ze zichzelf op de plaats van de redelijkheid. Dat is al te comfortabel, en de drift waarmee ze de slagen uitdelen, voelt weinig wetenschappelijk aan”.¹⁹

Er gaat dikwijls een pervers genot schuil achter het debat. Voor Lacan verwijst perversie niet naar specifieke seksuele gedragingen maar naar de manier waarop een subject zich verhoudt tegenover tekort [*manque*], de structurele onmogelijkheid om het verlangen — bijvoorbeeld het verlangen naar waarheid — volkomen in te vullen. De pervers ontkent deze structurele onmogelijkheid en gelooft het verlangen van anderen te kunnen invullen, zelfs zonder dat zij erom vragen. Een voorbeeld van een perverse positie is die van de archetypische *mansplainer*. Hij gelooft de waarheid in pacht te hebben en geniet

van het delen van zijn ‘kennis’ met ‘de onwetenden’ die volgens hem staan te popelen om zijn ‘*splaining*’ te ontvangen. De *mansplainer* ontkent zijn eigen genot (van deze positie) door zich als instrument van het genot van de ander op te werpen: ‘Ik verkondig gewoon de rationele waarheid die iedereen maar al te graag wil horen!’

Perversie en macht zijn in deze onlosmakelijk met elkaar verbonden omdat de *mansplainer* zichzelf in een positie plaatst waarin hij meent te weten wie er dom, gestoord of een charlatan is. Hij beschouwt zichzelf als superieur aan deze onwetenden, waardoor hij immuun is voor hun kritiek, vooral wanneer hij gesteund wordt door een groep van gelijkgestemden. Aangezien twijfel geen plaats heeft binnen de perverse structuur, is er weinig kans op een verschuiving inzake de verhouding tegenover waarheid.

Ik roep op tot een meer dialectische attitude waar het debat het duale welles-nietesniveau overstijgt door de vraag te verschuiven van wie ‘gelijk’ heeft naar *waarom* iemand een bepaalde overtuiging aanhangt. De dialectische attitude opent de mogelijkheid naar een meer speelse, milde, eerlijke en twijfelende houding, weg van *l’esprit de sérieux* en het bijhorende genot.

Noten:

¹ Zie bijvoorbeeld de tweet van Maarten Boudry, voormalig lid van SKEPP, van 22 november 2021: “Wie er nog aan twijfelt dat Jacques Lacan een charlatan was (nog meer dan Freud zelf), bekijk zeker deze lezing van scepticus & Lacaniaanse spijtoptant prof. Jacques Van Rillaer.” Boudry M., [@mboudry], 22 november 2021.

² Lacan J., *Seminarie XIV: La logique du fantasme* (1966-1967), Paris, Seuil, 2023, p. 140.

³ Vervliet B., ‘Het probleem met de coronacijfers: ze lokken te weinig angst uit’, in: *De Morgen* 29-10-2020.

⁴ Zie de Facebookpost van Johan Braeckman op 28-01-2021 [@johanbraeckmanofficial].

⁵ Zie de opinie van Eva Vanhoorne: ‘Mattias Desmet: conspiritueel glijmiddel voor samenzwevers’ op de site van Liberales, [n.d.]. (<https://www.liberales.be/teksten/2022/9/29/mattias-desmet-messias-tegen-de-wetenschap-en-evangelist-voor-extreemrechts>)

⁶ De Ceulaer J., ‘Beste Mattias Desmet, u hebt onder hypnose de schellen van mijn ogen gepeld’, in: *De Morgen* 16-09-2022.

⁷ Zie bijvoorbeeld de online informatiebrochure van de opleiding aan de UGent ‘Partnerrelatie-, gezins- en systeempsychotherapie’ waar staat te lezen: “Evidencebased werken in de klinische praktijk is dan ook een belangrijke insteek waarbij een integratie van een kritische reflectie van de onderzoeksliteratuur, de eigen klinische ervaring en de persoon als therapeut beoogd wordt.”

(<https://dunantacademie.ugent.be/sites/acpp/files/2022/05/Brochure%20LLL%20Ghall%20en%20Dunant%20Academie.pdf>)

⁸ Op de website van de permanente vorming ‘Psychoanalytische therapie en psychoanalyse met volwassenen vanuit Freudiaans-Lacaniaans perspectief’, aangeboden door de UGent, staat geschreven: “In deze opleiding leren studenten om de structuur van psychische klachten en symptomen in kaart te brengen en te analyseren aan de hand van het Freudiaans-Lacaniaanse conceptuele kader. Op basis daarvan leren studenten reflecteren

hoe ze zich als therapeut en als analyticus correct ethisch kunnen positioneren en hoe ze adequate therapeutische technieken kunnen selecteren.” (<https://pevpat-ugent.be/permanente-vorming-psychoanalytische-therapie-volwassenen/>)

⁹ Vervliet B., ‘Het probleem met de coronacijfers: ze lokken te weinig angst uit’, in: *De Morgen* 29-10-2020.

¹⁰ Desmet M., *De psychologie van het totalitarisme*, Kalmthout, Pelckmans, 2022, p. 29.

¹¹ Desmet M., ‘Onze maatschappij is in de greep van een verhaal over een virus. Maar op welke feiten is dat verhaal gebaseerd?’, in: *De Morgen* 24-03-2020.

¹² Ibid.

¹³ Desmet M., *De psychologie van het totalitarisme*, p. 69.

¹⁴ Ibid, p. 29.

¹⁵ Ibid, p. 29.

¹⁶ Ibid, p. 247.

¹⁷ Hoge Gezondheidsraad, ‘DSM(5): Toepassingen en status van de diagnose en classificatie van geestelijke gezondheidsproblemen’, HGR NR. 9360, Brussel, juni 2019, p. 1. (www.hgr-css.be)

¹⁸ Sartre J.-P., *L'être et le néant: Essai d'ontologie phénoménologique*, Paris, Éditions Gallimard, 1943, p. 103. In vertaling: “Want de kwade trouw behoudt niet de normen en criteria van de waarheid zoals die worden aanvaard door het kritische denken dat te goeder trouw is.” Sartre J.-P., *Het zijn en het niet: Proeve van een fenomenologische ontologie*, vertaling Frans De Haan, Rotterdam, Lemniscaat, 2015, p. 133.

¹⁹ Devisch I., ‘Kom naar huis, mijn dierbare Mattias’, in: *De Standaard* 13-09-2020.